Litteratur

CHRISTIAN DAHLMAN, Beviskraft, Metod för bevisvärdering i brottmål, Norstedts Juridik, 2018, 351 s.

Christian Dahlman är professor i allmän rättslära i Lund. Han forskar och undervisar sedan flera år om bevisvärdering, och monografin ”Beviskraft, Metod för bevisvärdering i brottmål” är ett resultat av detta. Boken har växt fram ur ett kompendium för en specialkurs på juristutbildningen och åtskilliga artiklar i svenska och internationella tidskrifter. Den ingår i den rödvita serien hos Institutet för rättsvetenskaplig forskning.

Det huvudsakliga syftet med boken får sägas vara att bidra till en metod för kvalitetssäkring av bevisprövningen i brottmål. Författaren visar med en mängd exempel hur domstolarna riskerar att hamna fel i sin värdering av bevisningen. Det kan bero exempelvis på att domarna bortser från den s.k. ursprungssannolikheten, t.ex. att det är mycket vanligare att en bil är vit än att den är gul. Och det kan bero på att domstolen förbiser eller underskattar sannolikheten för ett s.k. falskt positivt utfall, t.ex. att den som vittnet pekar ut är oskyldig. I det sista kapitlet sammanfattar Dahlman tio vanliga tankefel och formulerar tumregler för hur de kan undvikas. Det är mycket nyttigt.

Det mest centrala i boken är en genomgång av den s.k. bayesianska metoden, som ger en tankestruktur för bevisvärderingen och gör det möjligt att beräkna sannolikheten för bevistemat givet de bevis som finns. Thomas Bayes var en engelsk präst och amatörmatematiker som på 1700-talet formulerade en matematisk sats för hur sannolikheten för en viss hypotes påverkas av ny information. Det kan röra sig om i princip vad som helst, men för oss är det intressanta den samlade sannolikheten för ett bevistema givet ett antal bevisfakta. Vilken är t.ex. sannolikheten för att Christer Pettersson mördade Olof Palme om man tar hänsyn till Lisbeth Palmes utpekande och övrig tillgänglig bevisning? Med Bayes sats kan man beräkna hur varje bevis mot Pettersson ökar den samlade sannolikheten för att han var mördaren, och också hur hög den samlade sannolikheten är när man har tagit hänsyn till alla bevis. Det handlar inte om att hitta ett exakt värde, bara om att förstå ungefär i vilket härad det ligger.

Man kan vara mer eller mindre skeptisk till att ange bevisvärdet med en siffra som inte kan bli något annat än ett närmevärde. Men värdet av metoden ligger inte främst i själva resultatet av beräkningen utan i vägen dit; metoden strukturerar tänkandet. Och så mycket står klart att Bayes sats är allmänt accepterad som en korrekt matematisk formel. Om de ingångsvärden som man stoppar in i den är korrekta, kommer alltså slutresultatet också att bli korrekt. Svårigheten handlar främst om att ange någorlunda riktiga ingångsvärden för de enskilda bevisen. Att varje bevis i princip bör värderas för sig uttalade Högsta domstolen i rättsfallet NJA 2015 s. 702 (Balkongmålet), och så till vida stämmer den matematiska metoden med rättspraxis.

Stora delar av boken är krångliga och svårforcerade för den som inte är väl förtrogen med matematik. Det beror på att författaren har ambitionen att förklara de matematiska sambanden, och att också förklara vilka matematiska effekter som uppkommer av olika sorters feltankar. Det gör han på ett pedagogiskt och skickligt sätt, men materialet är sådant att

det ändå nog blir stopp i läsningen för de flesta. Detta är dock knappast något argument mot metoden så länge själva beräkningarna kan accepteras av de matematiskt kunniga — och det kan de. En annan sak är att man ofta kan ha olika syn på bevisens värde när de ska stoppas in i formeln.

De flesta av oss använder uttrycket ”bevisvärde” utan att riktigt veta vad vi menar. Christian Dahlman använder ordet ”beviskraft”, som är mer pregnant och som nog motsvarar vad många egentligen menar när de säger bevisvärde. Att Dahlman talar om beviskraft har att göra med den matematiska metod som han använder sig av, där beviskraften ingår som en faktor. Beviskraften kan uttryckas som den kraft med vilken ett visst bevisfaktum höjer värdet av den samlade bevisningen för bevistemat. Låt oss exempelvis anta att de bevis som vi hittills har tagit hänsyn till i ett mål medför att sannolikheten för att A är gärningsman är 0,5, alltså hälften av 1 (som är fullt bevis). Och antag att det återstår ett enda bevis att beakta, t.ex. ett vittne som med viss säkerhet har pekat ut personen som gärningsman. Då är ”beviskraften” hos detta bevis det värde som det har för att skicka upp det samlade bevisvärdet i riktning mot 1. Ju kraftfullare bevis, desto längre mot 1 kommer man. Det är — med en bild som Dahlman använder — ungefär som när man kastar en boll mot ett mål med större eller mindre kraft.

Och hur ska man då veta hur stark beviskraften är hos ett visst bevis, och så småningom hos den samlade bevisningen? Det är naturligtvis i regel omöjligt att ge något exakt siffervärde, men det är inte heller nödvändigt. För varje bevis får man göra en bedömning utifrån vad man vet och kan anta beträffande förhållandena på platsen för brottet, vem vittnet är, möjlig påverkan osv. Om man utifrån en sådan utgångspunkt kan anta att vittnet i den aktuella situationen i åtta fall av tio pekar ut den misstänkte som gärningsman ifall det verkligen är han som är gärningsman, då är denna sannolikhet (för s.k. sant positiv) 0,8, alltså 80 procent. Minst lika viktigt för beviskraftens värde är emellertid det som man kallar sannolikheten för ”falskt positiv”. Det är sannolikheten för att vittnet pekar ut den misstänkte som gärningsman fastän han faktiskt inte är det. Detta är inte 1 minus 0,8 = 0,2, som man kanske kan förledas att tro. Det värdet, alltså 20 procent, är ett mått på sannolikheten för att vittnet inte lyckas peka ut rätt person (s.k. falskt negativ), medan vi alltså är ute efter sannolikheten för att vittnet pekar ut en viss person men har fel (alltså s.k. falskt positiv). Den sannolikheten är ofta betydligt lägre än sannolikheten för falskt negativ. För Lisbeth Palmes utpekande av Christer Pettersson uppskattar Christian Dahlman sannolikheten för falskt positiv till ca 5 procent. Sannolikheten för sant positiv uppskattar han i det fallet till ca 80 procent.

Beviskraften beräknas som sannolikheten för sant positiv delat med sannolikheten för falskt positiv. I exemplet med Lisbeth Palmes utpekande av Christer Pettersson sätter alltså Dahlman (utan anspråk på att siffrorna stämmer med verkligheten) beviskraften till 80/5 = 16. Jag kan inte här gå närmare in på den skala som man kan använda för beviskraft, och där f.ö. Nationellt Forensiskt Centrum, NFC, har konstruerat en egen lite speciell skala utifrån samma metod. Men det kan konstateras att beviskraft 16 enligt Dahlman är alltför lågt och att hovrätten därför (om vi bortser från övrig bevisning) gjorde rätt som friade Christer Pettersson.

När man har tränat lite grand är det ganska lätt att ta till sig innebörden av begreppet beviskraft och också förstå att det är mer rättvisande att använda detta värde än enbart värdet för ”sant positiv”. Då är det också ganska enkelt att ta till sig nästa steg i den matematiska beräkningen, nämligen att *oddset för bevistemat skuld ex post* (dvs. efter att ett bevis har beaktats) är lika med *oddset för bevistemat skuld ex ante* (dvs. innan det har

beaktats) *multiplicerat med beviskraften*. Och det är just detta som är Bayes sats. Svårare är det inte.

Jo, lite svårare är det faktiskt ändå. För olika bevis kan vara mer eller mindre beroende av varandra. Ett vittne som pekar ut gärningsmannen har kanske hört ett annat vittne göra det, eller har sett en bild som i någon mån har bidragit till att vittnet har blivit säkert. Då blir beräkningarna särskilt svåra, men med hjälp av dataprogram kan de ändå göras utan stora problem. Och enligt Christian Dahlman lär sig studenterna på hans kurser ganska snart hur man ska räkna, och hur man ska förstå beräkningarna.

Det som gör Christian Dahlmans bok verkligt intressant är det stora behov som finns av att i domstolen kunna kvalitetssäkra bevisprövningen så att man åtminstone inte gör sig skyldig till uppenbara felslut. Det är väl känt att det förekommer stora skillnader i bevisprövningen i många mål, något som naturligtvis inte är tillfredsställande om bevisningen är i allt väsentligt densamma. I de fem sexualbrottmål som har prövats i Högsta domstolen de senaste tio åren med avseende på bevisningen har Högsta domstolen frikänt i fyra av fem mål. Tingsrätterna hade frikänt i två mål av fem, medan hovrätterna hade fällt i alla fem. I ett par av fallen var skillnaderna i synen på bevisningen mellan särskilt hovrätterna och Högsta domstolen mycket stor. En näraliggande reflektion är att bevisprövningen kan behöva lite mer stadga.

Som författaren påpekar har Högsta domstolen, inte minst under de senaste tio åren, gett värdefulla anvisningar för bevisprövningen i brottmål (se NJA 2009 s. 447, NJA 2010 s. 671, NJA 2015 s. 702 och NJA 2017 s. 316). Förutsättningarna för en kvalitetssäkring av bedömningarna får sägas ha förbättrats betydligt genom t.ex. uttalanden om

— att brister i utredningen faller tillbaka på åklagaren och kan vara avgörande för hur bevisvärderingen utfaller,
— att det vid bedömningen av en målsägandes trovärdighet ofta finns anledning att lägga vikt vid faktorer som avser innehållet i berättelsen snarare än det intryck som målsäganden ger,
— att bristande individualisering av gärningarna medför att stränga krav måste upprätthållas på bevisföringen,
— att analysen av bevisningen ska utföras strukturerat och redovisas i domskälen på ett sätt som gör det möjligt för läsaren att följa hur prövningen har genomförts
— och att varje bevisfaktum i regel bör värderas för sig.

Men inte minst mot bakgrund av möjliga felslut och feltankar finns det goda skäl att åtminstone använda något slags checklista. Den av Dahlman rekommenderade matematiska metoden kan också med fördel användas när man tycker sig behöva en siffra på bevisvärdet för att kontrollera sitt allmänna intryck av bevisningens styrka.

För min del är jag övertygad om att den metod som läggs fram för kvalitetssäkring av bevisprövningen i Christian Dahlmans bok har framtiden för sig. Han uppträder för övrigt ibland som partssakkunnig på försvarssidan och försöker förklara varför åklagarens bevisning inte har ett så högt värde som det kan se ut. Då blir det naturligtvis nödvändigt för domstolen att förstå vad han säger. Till det kommer att många advokater har visat ett stort intresse för kvalitetssäkring med bayesiansk metod och kan förväntas aktualisera saken i vissa mål. Även då måste domstolarna försöka förstå vad det handlar om. Det går naturligtvis inte an att i bevisprövningen göra något av de fel som försvararen har framhållit som en fara i målet. Och om försvararen försöker visa att beviskraften ligger kring endast 70 eller 80 procent, bör domstolen helst ha förutsättningar att förstå hur beräkningen har gått till.

Med det nu sagda vill jag dock framhålla att det inte finns anledning att överdriva behovet av matematik i bevisprövningen. I de flesta mål är det helt onödigt att räkna, i andra ohanterligt. Och bevisprövningen ska naturligtvis inte göras om till — eller presenteras som — en fråga om matematisk sannolikhet. Men många gånger kan sannolikhetsöverväganden användas för kvalitetssäkring. Och ibland kan det nog rentav vara nödvändigt om det ska bli rätt. Alla berörda har i varje fall anledning, som sagt, att ta till sig texten i bokens avslutande kapitel om hotande felslut.

Författaren tar upp en rad andra frågor i boken, t.ex. vilka särskilda hänsyn som måste tas i fråga om vissa bevismedel (vittnen, forensisk bevisning, experter, motiv, karaktärsbevisning osv.) och hur högt beviskravet ”bortom rimligt tvivel” egentligen är. Jag har invändningar mot framställningen på enskilda punkter, men i det stora hela är den klargörande och bra.

Det här är enligt min mening en mycket viktig bok. De domare som har ambitionen att genomföra bevisprövningar med hög kvalitet gör klokt i att åtminstone bekanta sig med den. Brottmålsadvokater som inte tar till sig det viktigaste av vad Christian Dahlman har att lära kommer ibland att göra ett onödigt dåligt arbete för sina klienter.

Göran Lambertz